

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך ו', תשט"ו

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

שם-הפעולה ומשמעותיו

(ליחסי לשון והיגיון)

א. בַּרְרָה או בַּרְרוּת?

„בַּרְרָה“ מהי? הרוצה לנסוע מירושלים לתל-אביב שתי דרכים לפניו, ברכבת או במכונית, ואנו אומרים, שיש בַּרְרָה בידו. אם לא הספיק לרכבת, אין לו בַּרְרָה, ועל כורחו יסע בכביש. שים לב: בַּרְרָה אין לו, אבל דרך עדיין יש לפניו, הלא היא הדרך השנייה לתל-אביב, הכביש למכוניות. הברַרְת והדרך אינם דבר אחד. הברַרְת תלויה במספר הדרכים: בזמן שיש דרך, אחת בלבד, אין שום בַּרְרָה; כשיש שתי דרכים, גם מסילה וגם כביש, אז יש בַּרְרָה: או דרך זו או הדרך האחרת.

מהו אפוא פירושה של „בַּרְרָה“? פירושה: חופש הבחירה, היכולת להחליט בתנאים הנתונים. ולכן האומר: „יש לי שתי ברירות, או לנסוע ברכבת או באוטובוס“ — הרי זה כמי שאומר: יש לי שתי „יכולות“ או שני „חֲפָשִׁים“. וכשם שאין שתי „יכולות“ ואין שני „חֲפָשִׁים“, כן אין שתי „ברירות“; אלא שתי דרכים לפנינו, שתי אפשרויות לבחירה, אבל אין בוחרים אלא פעם אחת. הדרכים שתיים והבחירה אחת. אפילו שבע דרכים לפנינו, לא נבור מהן אלא אחת. רק הדרכים מרובות, אבל הפעולה חד-פעמית. ובכן לעולם אין בַּרְרָה „אחרת“, אלא בַּרְרָה בלי „אחרת“, והיא או שישנה או שאיננה, וכשישנה — בוחרים

או אין בוחרים. בקיצור: לעולם אין „בררות“, אלא יש „בררה“ במספר יחיד.

יתרה מזו, גם מי שאומר: יש רק בררה אחת — גם הוא נמצא כשתבש, כמי שאומר: יש לי רק חופש אחד, רק חירות אחת. פוונתו כנראה לדרך אחת, היא דרך הכביש.

בְּרֵרָה וּבְחִירָה

אלא שכאן מקום לשאול: מפני מה אין טעם לומר „בררות“, ויש טעם לומר „בחירות“? נראה שיש הבדל כל-שהוא ביניהן. ו„בררה“ אין פירושה „בחירה“, ומה פירושה? לא בחירה, אלא אפשרות של בחירה. ואל יהא ההבדל קל בעיניך. אם נאמר „יש הגירה לאוסטרליה“, ונאמר „יש אפשרות של הגירה לאוסטרליה“ — שני דברים שונים אמרנו. הבה נערוך את הדוגמות בלוח:

יש עלייה לארץ	יש אפשרות של עלייה
יש הגירה	יש אפשרות של הגירה
יש בחירה	יש אפשרות של בחירה
יש בררה	?

הזוג האחרון אינו עולה יפה. כל שאר המושגים ניתנים להתפלג לשתי מערכות: הגירה לחוד, ואפשרות של הגירה לחוד; בחירה לחוד, ואפשרות של בחירה לחוד. אבל אין טעם לומר „בררה“ לחוד ו„אפשרות של בררה“ לחוד, שכן „בררה“ עצמה פירושה אפשרות של בחירה. לפי תוכנה אין היא שייכת לטור ימין אלא לטור שמאל, אף שהצורה ההיצונית מפתה אותנו לדמותה לשמות הפעולה

שבצד ימין. „יש הגירה“ ו„יש בררה“ אינם מקבילים כל עיקר: „יש“ הראשון פירושו, שהגירה מתרחשת, ו„יש“ השני אין פירושו, ש„בררה“ מתרחשת, אלא שהיא קיימת. זהו שנאמר למעלה, ש„יש בררה“ אין פירושה, שיש פעולת בחירה, אלא שיש אפשרות של בחירה. ואינה דומה „בררה“ לבחירה; אין היא מציינת לא פעולה ולא מעשה ולא תהליך ולא החלטה, אלא אפשרותן של כל אלו. כיוצא בו נאמר בשור הנגח שהוא מועד על כך: „אין לו שמירה אלא סכין“ — פירושו: אין אפשרות של שמירה. וכן „אין לו תקנה“, „אין לו מניין“, „אין לו טהרה עולמית“ — אי אפשר לתקנו, אי אפשר למנותו, אי אפשר לטהרו. כמה היא טהרתן? — כמה אפשר לטהרן? בכל אלה שם הפעולה אינו מציין את הפעולה אלא את אפשרותה. ושלילתו אינה משתמעת לשלילת הפעולה, אלא לשלילת אפשרותה. וכן בחיוב: אם הלכה — נקבל, ואם לדין — יש תשובה (יבמות ח ג), כלומר יש אפשרות להשיב. וזה בדומה לשאר „יש“: יש לי ללמוד שכל מה שעשה רבן גמליאל עשוי, שנאמר וכו' (ר"ה ב ט) — יכול אני להוכיח. עד כאן היה לך (= יכולת) ללמד סניגוריא, מכאן ואילך אין לך לך רשות (בר"ר כו ד). וכן שגרת הביטויים: יש ליישב, ויש לומר (אין פירושו „יש צורך“, אלא „יש אפשרות“) — ואף כך: „יש בררה“ — יש אפשרות לבחור, יש יכולת לבחור.

הילכך אתה מוצא עלייה וגם עליות, הגירה וגם הגירות, בחירה וגם בחירות, הכול לפי מספר הפעולות, אבל לא „בררות“. בארץ־ישראל היו כמה עליות (עליית ביל"ו ועלייה

שנייה ועלייה שלישית וכו'). בקרוב יעמוד האורח לפני כמה בחירות (להסתדרות ואח"כ לעיריות ואח"כ לכנסת). אבל כשאדם עומד לנסוע לתל-אביב, אין לו כמה ברירות. אלא בררה: או ברכבת או בכביש. זה אפוא ההבדל בין "בחירה" — שהיא פעולה, ונאמרת בלשון יחיד או בלשון רבים — לבין "בררה", שהיא אפשרות לפעולה, ונאמרת בלשון יחיד בלבד.

אפשרות ואפשרויות

אלא שעדיין יש מקום לשאול: אם "בררה" פירושה לא בחירה, אלא אפשרות של בחירה, ומשום כך היא בלשון יחיד — מפני מה אומרים "אפשרות" וגם "אפשרויות", ביחיד וגם ברבים? שים נא לב למשפט הזה: "ניתנה לך אפשרות לבחור במסילה או בכביש, הנה שתי אפשרויות לפניך" — ובכן כמה יש כאן בסך הכול: אפשרות אחת או שתיים?

השאלה נראית כפלפול, אבל היא דורשת תשובה. אין המשפט נראה משובש, ואף על פי כן משונה הוא: פתחנו באפשרות אחת וסיימנו בשתיים. מה קרה כאן? הרי המציאות לא נשתנתה, ואיך פתאום נתרבו האפשרויות? ואם הכוונה אחת, איך ייתכן, שאפשרות אחת תהיה שקולה כנגד שתיים? דומה שנוקשנו כאן בלשוננו, ועלינו לחפש דרך להיחלץ מן המלכודת.

ואין זה פאראדוקס יחיד בדיבורנו. הנה אנו אומרים "בנוכחות של 4 אנשים" או "כשארבעה אנשים

נוֹכָחִים" — ובכן כמה נוכחויות יש כאן, אחת או ארבע?...
 וכן אם נאמר "תיאור של שני טיפוסים" או "שני טיפוסים
 מתוארים" — כמה תיאורים הם בסך הכול, תיאור אחד או
 שני תיאורים? וכן לענייננו: "אפשרות לבחור מתוך
 שתי דרכים" או "שתי דרכים אפשריות" — כמה
 אפשרויות כאן, אחת או שתיים?

על כורחנו נודה שאין הבדל. אם תמצא לומר — שני
 תיאורים כאן (כל טיפוס ותיאורו), ואם תמצא לומר —
 תיאור אחד כאן (של שני טיפוסים); הכול לפי איזה צד
 הכתוב מדבר, אם מצד האדם המתאר או מצד החפץ
 המתואר. חפצים מתוארים יש כאן שניים (שני טיפוסים
 מתוארים), אבל מתאר יש רק אחד, והוא האדם. תיאורו את
 שני הטיפוסים אחד הוא מצדו, ומתן שיצא מתחת ידו שני
 תיאורים הם. חילוף לשוני כאן מאקטיב לפאסיב, וזהו
 ש"משנה" כביכול את מספר התיאורים, כי במקרה שלנו
 העושה אחד והעשויים (הטיפוסים) שניים, ומכאן המעבר
 מיחיד לרבים.

חילוף זה בלשון הוא שמבלבל עלינו את החשבון
 האריתמטי במספר האפשרויות. הדברים העומדים לבחירה
 שניים הם (ובכן שתי אפשרויות, במספר רבים), אבל האדם
 הבוחר — אחד הוא (ובכן האפשרות בידו, במספר יחיד).
 חירותו של האדם נקראת "אפשרות לבחור", ואילו
 הדברים האפשריים נקראים "אפשרויות לבחור",
 ולפיכך שני ביטויים הם שכוונתם אחת:

יש לפניו שתי אפשרויות לבחור

או: יש לו אפשרות לבחור (מתוך השניים).

ואין כל הבדל ביניהם במציאות, אלא באיזה צד מתחילים לספור, מצד האדם הבוחר, או מצד הדברים הנבחרים. ההבדל לשוני, כאמור, זה אקטיב וזה פאסיב: רוצה – 2 אפשרויות כאן, 2 חפצים להיבחר; רוצה – אפשרות (אחת) היא לאדם לבחור. הכול תלוי בתוכן הפועל, „לבחור” או „להיבחר”. לא המציאות נשתנתה כאן אלא הדקדוק. ולכן גם כשיש בעין שתי דרכים ממש (מסילה וכביש), עדיין מרשה לנו הדקדוק לומר בכמה אפנים, גם ברבים – שיש כאן שתי אפשרויות (=דרכים) לנסוע, וגם ביחיד – שיש אפשרות (לאדם) לבחור. בקיצור: את יכולת האדם מכנים „אפשרות”, את מצב הדברים מכנים „אפשרויות”.

עתה נוכל לחזור ל„בכרה”. מושג זה להיכן הוא שייך, לצד האדם הבוחר, או לצד הדברים הנבחרים? ברור שכאן שם של פעולה אקטיבית בבניין הקל, והכוונה לאדם. האומר „יש לך בררה”, כוונתו „יש לך אפשרות של בחירה”, ולכן „בכרה” במספר יחיד. ולבחור מתוך מה? מבין שתי דרכים, מבין שתי אפשרויות. מעתה נוכל לאסוף את כל המושגים, שסיפלנו בהם למקום אחד, כדי שנראה, מה נרדף למה:

האדם: יש לו לאדם ברירה, או יכולת, או

חופש, או אפשרות לבחור:...

הדברים: ...מבין כמה דרכים, או מבין כמה

אפשרויות העומדות להיבחר.

ונקווה, שבזאת תמו ה„סתירות” ולא תוסיף הלשון להתל בנו עוד.

יציאות, כניסות, ירידות

אבל גם זו תקוות שווא. כל מי שיושב בבית הקולנוע. הרי הוא רואה מימינו ומשמאלו פנסים אדומים וכתוב עליהם: יציאה א, יציאה ב, יציאה ג, יציאה ד. וכשתמה הצגת הסרט והגיעה השעה לצאת, אינו יוצא אלא יציאה אחת בלבד. והרי שוב סתירה משונה במקצת: בתחילה היו לפניו ארבע „יציאות“ ועכשו לא עשה אלא „יציאה“ אחת. ובכן כמה יציאות יש כאן?...

גם שאלה זו נראית כפלפול, אבל שוב אין זו אלא הטעיה לשונית, אחת מרבות. כשם שראינו קודם, שאפשרות ואפשרויות אינם אלא מצב אחד באספקטים שונים, אף כך ביציאה וביציאות. מצד האדם אין אלא יציאה אחת, חד-פעמית. אבל מצד הפתחים הרי הן אפשרויות ליציאה, והן ארבע. וכל הבלבולת הזאת מאין היא באה? ממלת „יציאה“ שמשמעה (כפול: 1) הפתחים העשויים עץ ואבן והמאפשרים לצאת, ומספרם ארבעה; מבחינה זאת האפשרויות ליציאה מרובות. (2) פעולת האדם בצאתו, והיא אחת. כלומר שם-הפעולה „יציאה“ דו-פרצופי הוא, לצד יציאת האדם וגם לצד פתחי היציאה שבבית הקולנוע. והוא אותו דו-פרצופים. שנתפתחו לשוות למלת „בִּרְרָה“: לבררת האדם וגם ל„בִּרְרוֹת“ המצויות לפניו. אלא שבמלת „בררה“ הצבנו גבול ולא נתננו למשמעותה להיטשטש, ואילו ב„יציאה“ נתרחבה המשמעות ונעשתה דו-פרצופים.

כל האמור ביציאות ניתן להיאמר בכניסות. הנה בית. שיש בו שתי כניסות, כניסה א וכניסה ב. שוב שתי אפשרויות

כאן, אבל מצד האדם פעולת הכניסה אחת היא ולא יותר. גם האפשרות שמצדו אחת היא (להיכנס או לא להיכנס) ומצד הדברים — שתיים (שני מבואות). הווה אומר גם „כניסה“ שתיים (במשמע: 1) מקומות הכניסה, 2) פעולת הכניסה. וכדין כניסות ויציאות כך בירידות ובעליות. „היזהר בשעת תירידה, תירידה זרועה מוקשים“ — „ירידה“ ראשונה מציינת את הפעולה, ו„ירידה“ שנייה את המוֹךְ.

שם הפעולה וריבוי משמעותיו
ראינו דרכה של לשון, שאין היא שומרת תחומים במשמעות. „אפשרות“ שתיים במשמע, אפשרות-האדם (יכולתו) ואפשרות-הדברים. „יציאה, כניסה, ירידה“ גם הן כפולות משמעות: פעולות-האדם, וגם דברים, שאינם פעולות, אלא מקומן של פעולות. יתרה מזו, לעתים גם תכליתן של פעולות או תוצאתן, ואז לא שני משמעות במלה אלא שלושה ויותר, כגון „עלייה“: 1) עלייה תלולה, 2) עלייה מהירה, 3) עליית גג. „עלייה תלולה“ משמעה מקום בשביל לעלות, „עלייה מהירה“ — פעולת העלייה עצמה, „עליית גג“ — לא פעולה אלא דבר בנוי; ולכל שלושתם שם אחד משותף: „עלייה“. וכן „ישיבה“ שלוש במשמע: 1) בית שיושבים בו בחורי ישיבה ולומדים תורה, 2) ישיבת האדם בבית או בארץ, ישיבת קבע או ישיבת עראי, 3) ישיבת הפנסת הנמשכת שעתיים — והשם „ישיבה“ נקרא על כל שלושתן. גם „תלמוד“ כמה משמעות נתלו בו: 1) תלמוד תורה“ הוא הבית, שמלמדים בו תורה לילדים, 2) „תלמוד

תורה" – פעולת הלימוד. (3) תלמוד בבלי ו.תלמוד
ירושלמי. שני התלמודים הרי הם תוצאת הלימוד. אמור
מעתה: מקום הפעולה, אפשרות הפעולה, עצם הפעולה
ותוצאות הפעולה – את כל השלבים יכול לשמש ביטוי
אחד, ולמרות אי־הדיוק הזה שבהיגיון אין כל חשש מפני אי־
הבנה, אי־דיוקים כאלה כל לשון מלאה מהם, עברית ושאר
לשונות, ועוד נראה שלא בלבד שאין הכרח להקפיד בדקדוקי
היגיון יתר על המידה, אלא אף אין יכולת לקיים אותם בכל
חומר הדין.